

MILLIY O'ZLIK VA TIL:O'ZBEK TILINING RIVOJLANISH YO'LI
ILMIY RAHBARI: KAMOLA RAXMATJONOVA ABDUMUTAL QIZI
ILMIY DARAJASI:FILOLOGIYA FANLARI BO'YICHA FALSAFA
DOKTORI(PhD)

IMOMBERDIYEVA LAZIZA G'AYRAT QIZI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK
UNIVERSITETI JANUBIY OSIYO TILLARI
VA ADABIYOTI INSTITUTI
FILOLOGIYA VA TILLARNI O'QITISH
:HIND TILI YO'NALISHI 1-BOSQICH TALABASI
E-MAIL: lazizaimomberdiyeva15@gmail.com

ANNOTATSIYA:Mazkur maqolada o`zbek tilining o`ziga xos xususiyatlari, tarixiy ildizlari va bugungacha bo`lgan rivojlanish bosqichi to`g`risida so`z boradi. Unda o`zbek tilining kelib chiqishi , uning alifbosidagi o`zgarishlar , so`zlarning tuzilishi hamda o`zbek tilining jamiyatdagi o`rni va uning rivojlanish i haqida faktik materiallar asosida ma' lumot beriladi.

KALIT SO'ZLAR:Kirill alifbosi , yanalif yozuvi, Sovet davri, Rossiya Imperiyasi.

АННОТАЦИЯ:Настоящая статья посвящена рассмотрению уникальных особенностей узбекского языка ,его исторических истоков и этапов развития до современности. Особое внимание уделяется происхождению узбекского языка ,изменениям в его алфавите , структуре слов, а также поли и эволюции узбекского языка в обществе на основе фактических материалов.

КЛЮЧЕВОЕ СЛОВО

Кириллический алфавит , яналиф, Советский период ,Российская империя.

ANNOTATION

The present article examines the distinctive features of Uzbek language , it`s historical origins, and the stage of it`s development up to present time . it provides information based on factual materials about the origin of of the Uzbek language , the changes in it`s alphabet , the structure of words , as well as the role of the Uzbek language in society and it`s development.

KEYWORDS

Cyrillic alphabet, Yanalif script, Soviet period, Russian Empire.

KIRISH

Til- millatning ma`naviy boyligi , uning tarixiy xotirasi va madaniyatini saqlab qoluvchi vositadir. O`zbek tili o`zbek xalqining qadimiy tarixi, boy adabiyoti va madaniyatini mujassamlashtirgan milliy til sifatida alohida o`rin tutadi.

Mustaqillik yillarida o`zbek tiliga bo`lgan e`tibor yanada oshdi va uning nufuzi yuksalib bormoqda.

O`zbek adabiy tilining o`tmishi Miloddan avvalgi yillarga borib taqaladi .
O`zbek

tili Oltoy tillar oilasining turkey tillar tarmog`I qarluq guruhiga kiradi. Ushbu til

rivojlanish bosqichining ilk davrlarini mil.avv.gi davrlardan to X asrgacha bo`lgan

davrlargacha hisoblash mumkin. Bu davrdagi til fanda qadimgi turkey tili deb yuritiladi. Xalq og`zaki ijodi bo`lmish O`rxun- Enasoy yodgorliklar shu tilda yaratilgan .

XI-XIV asrlarda amalda bo`lgan tile ski turkey til deb ataladi. Mahmud

Qo`shg`ariyning “Devonu-lug`tit turk” , Yusuf Xos Hojibning “Qutadug`u bilig” ,

Ahmad Yugonkiyning “Hibatul haqoyiq” , Xorazmiyning “Muhabbatnoma” ,

Rabg`uziyning “Qissasi Rabg`uriy “ asarlari eski turkey tilda yozilgan

XV-XIX asrlarda qo`llangan til esa eski adabiy o`zbek tili deb atalgan . Atoyi,

Skkakiy, Sayfi Saroyi, Lutfiy , Alisher Navoiy , Bobur , Mashrab , Turdi Maxmur,

Gulxaniy, Muqimiy , Furqat , Zavqiy va boshqa ko`plab ijod qilgan shaxslarning asarlari shu tilda yozilgan . O`zbek xoni Muhammad Shayboniyxon (1451-1501) o`zbek tilida g`azal ruboiylar ham bitgan , uning “Boxrul Xudo” nomli dostoni va o`g`li Muhammad Temurga atab yozgan o`g`itlari bizgacha yetib kelgan.

XIX asrning 2-yarmidan hozirgi davrgacha ishlatilib kelinayotgan til hozirgi o`zbek

adabiy tili deb ataladi. “Turkiston viloyati gazetasi “ chiqq boshlagan vaqtdan to

hozirgi kungacha yaratilgan barcha asarlar hozirgi o`zbek adabiy tilining ishlariga

kiradi. O`zbek tili XI asrdan boshlab mustaqil til kabi ko`rinishni boshladi va XIII

asrda eski o`zbek adabiy tili shakllanib bo`ldi.

O`rganishlar natijasida ma`lum bo`ldiki , o`z bek tilida yozish uchun ko`plab alifbolardan foydalanilgan . Har bir tilni o`rganishdan oldin kishi o`sha tilning alifbosini bilishligi lozim. Ene qadimgi o`zbek tilida O`rxun-Enasoy yodgorligi yozilgan .1929-yilgacha o`zbek tili uchun arab yozuvidan foydalanilgan .1920-yilning o`rtalariga kelib o`zbek tilidagi arab yozuviga keng hujum boshlandi.

Arab

yozuvida qoloqlikning, savodsizlikning, dindorlikning sababchisi qilib ko`rsatildi .

Bu voqeadan so`ng 1929-1930-o`quv yilidan boshlab o`zbek tili yangi lotin yozuviga, ya`ni yanalif yozuviga o`tilde. Natijada o`zbek xalqining asrlar davomida

yaratib kelingan hamda chop etilgan ilmiy ,badiiy va falsafiy adabiyotdan uzulib qoldi .1940-yil Stalinning buyurug`I bilan majburan kirill yozuviga o`tilde.1940-

yildan 1991-yilgacha o`rta hisob bilan o`zbek tilida 50ming nomda 50 million nusxada kitoblar chop etilganini hisobga olinsa, o`zbek xalqi yana qancha

adabiyotdan uzoqlashishi mumkinligi ayon bo`ladi. 1993-yil O`zbekiston rasman

lotin yozuvini yana qaytadan amalda qo`llashni boshladi. Bunda Turkiya lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosi ishlab chiqildi. 1995- yilda turk alifbosidagi

harflar hozirgi o`zbek alifbosidagi ‘o’, ‘g’, ‘sh’, ‘ch’ ga o`zgartirilib, bugungi

hundagi ko`rinishiga keltirildi. Hozirda O`zbekistonda ta`lim muassasalarida lotin

yozuvidan foydalaniladi. Shunga qaramasdan Yoshi kattalar va O`zbekistondanm

tashqarida yashaydigan o`zbeklar hali ham kirill yozuvidan foydalanishadi.

Hozirgi o`zbek tilida lug`at boyligi 5 irmoq negizida tuzilgan:

1.Eski turk tili , ya`ni so`zlari

2.Arab tili so`zlari

3.Fors tili so`zlari

4.Ikki tili so`zlar

5.Ovropa tillari so`zlari

Eski turk tili (eski o`zbekcha yoki chig`atoy tili) bugungi kunda o`zbek tilining

asosiy irmog`idir. Jumladan : kishi, ot, qo`l, oyoq kabi so`zlar shu irmoq tarkibida

hisoblanadi. Arab so`zlari o`zbek tiliga VII-VIII asrlarda kirib kela boshlaydi.

Bu

arablarning shu davrda O`rta Osiyoni bosib olishlari bilan bog`liq . Arab so`zlari

birinchi o`rinda e`tiqod sababi orqali o`zbek tiliga kirgan .Jumladan: vaqt, soniya,

fursat, daqiqa. O`zbek tiliga Fors so`zlarining kirib kelishi forslarning bosqinchilik

yurishlari , savdo aloqalari va o`rta chog`dagi barcha fors geografiyasiga yaqin

davlatlarning o`z ichki davlat ishlarida fors tilini qo`llaganligi ,shunngdek

O`zbekiston tuproqlarida bor bo`lgan davlatlar bilan bog`liq. Masalan: dasturxon,

hamroh, parda, poyabzal, oftob kabi soʻzlar fors tilidan kirib kelgan. Ikki turli soʻzlar ikki tildan, eski turkcha bilan forscha, eski turkcha bilan arabcha, arabcha bilan forscha soʻzlarining ulanishidan va baʼzida bu 3 tildan soʻz qoʻshimchalar ulanishidan yasalgan. Misol tariqasida: ishxona, bebosh, koʻzoynak, qabilaboshi .Rus tilidan oʻzlashgan soʻzlar oʻzbek milliy tilining shakllanishi va rivojlanishida rus millatining tili gʻoyat katta rol oʻynaydi. Rus xalqi bilan oʻzbek

xalqi orasida yaqin aloq, ayniqsa, ruslarning iqtisodiy va madaniy taʼsiri rus tilidan

Ruscha va Yevropa tillariga oid soʻzlarning oʻzbek tiliga kirib kelishiga sabab boʻldi. Rus tilidan oʻzlashgan soʻzlar : fabrika, gimnaziya , doctor, shapka va shu

kabi soʻzlar. Demak , tarixiy yurishlar natijasida oʻzbek adabiy tiliga bir nechta tillarning qoʻshilishi oqibatida yangi soʻzlar paydo boʻlgan .

XX asr boshlarida taxminan 2-4 million kishi oʻzbek adabiy tilida gaplashgan .

O`zbek tili dunyo miqyosida 30-40-o`rinda turgan.Sovet davriga kelib o`zbek

adabiy tilida gaplashuvchilar soni 7-8 millionni tashkil etdi. Aholi tabiiy o`shish

va

Sovet Ittifoqi davrida urbanizatsiya tufayli ko`paydi. O`zbek tili SSRning
tillaridan

biri sifatida tan olindi. Reyting bo`yicha 25-30 oralig`idagi o`rinni egalladi.S

Sovet

Ittifoqidagi mintaqaviy til sifatida o`zbek tili ta`lim va ommaviy axborot

vositalarida qo`llab quvvatlandi va Markaziy Osiyoda ta`siri oshdi.

Takidlanishicha, hozirgi kunga kelib yer yuzida o`zbek tilida so`zlashuvchilar
soni

60 milliondan oshdi. Xorijiy davlatlardagi 50 dan ortiq oliy o`quv yurtlarida
o`zbek

tili o`rgatilmoqda. Bularga misol tariqsida AQSH, Germaniya, Yponiya,
Janubiy

Koreya, Turkiya, Hindiston , Xitoy kabi davlatlarni keltirish mumkin.

O`zbekiston

bilan siyosiy iqtisodiy diplomatik va strategik munosabatlari bo`lganligi tufayli

o`zbek tili o`rganiladi.

XULOSA

O`zbek tili o`zining ko`p asrlik tarixiy ildizlari va madaniy qatlamlari bilan o`zbek

xalqining milliy o`zligini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Til taraqqiyoti

davomida yuz bergan alifbodagi o`zgarishlari, leksik, gramatik tizimdagi

yangilanishlar hamda jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalarning kengayishi uning

doimiy rivojlanishi jarayonini yaqqol namoyon etadi. Bugungi globallashuv

sharoitida ham o`zbek tili nafaqat milliy qadryatlarni ifodalovchi , balki ilm-fan,

ta`lim , madaniyat va xalqaro muloqatda faol qo`llanilayotgan zamonaviy til

sifatida o`z mavqeini mustahkamlab bormoqda. Demak, O`zbek tili tarixiy meros

va zamonaviy taraqqiyot o`rtasida mustahkam ko`prik bo`lib, kelajakda ham

o`zining rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://uz.wikipedia.org>
2. <https://oyina.uz>
3. daryo.uz
4. the Constitution of Afghanistan. Article
5. Shimoliy va Janubiy o`zbeklar uchun etnolog hisobot